

ЧИ «ПЕРЕЙШЛО» ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ З ВОЛИНІ У ГАЛИЧИНУ В 1943 РОЦІ?

В. М. Ковальчук

Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського

Національної академії наук України

kov_v@ukr.net

orcid.org/0000-0003-4992-6675

А. В. Яремчук

Український католицький університет

jaremczuk21@gmail.com

Ключові слова: дистрикт «Галичина», польсько-українські відносини, польське підпілля, українське підпілля, Армія Крайова, ОУН(б), конфлікт.

Немає підстав твердити про те, що «хвиля вбивчих нападів» українців на поляків, із численними жертвами з обох сторін, перейшла з Рейхскомісаріату «Україна» у дистрикт «Галичина» Генерал-Губернаторства уже влітку чи восени 1943 року. Адже таке не підтверджується історичними документами (передусім – за походженням з ОУН(б) чи Армії Крайової). Відповідні сюжети у джерелах іншого походження – про переселення осіб польської національності з Волині до Східної Галичини в липні–жовтні 1943 року – теж відсутні, хоча, за логікою, неодмінно мали б там бути. Натомість різке загострення польсько-українських відносин у дистрикті «Галичина» стається у другій половині лютого 1944 року. Вочевидь, тодішне лавиноподібне зростання жертв як із польського, так і з українського боку спричинили радянські провокації, пов'язані з просуванням радянсько-німецького фронту на Захід та відповідними рейдами у західному напрямку радянських партизанських з'єднань. Можливо, вплинуло прибуття до Галичини кількатисячного радянського кавалерійського з'єднання Михайла Наумова. Частині цих партизанів вдалося 14 лютого 1944 р. перейти залізницю Львів–Перемишль і вирушити у напрямку Медики (інших розбили німці, а ще частина партизанів повернула назад). Як виглядає, після цього на захід від річки Західний Буг різко погіршали польсько-українські відносини. Вочевидь, певну роль зіграло й те, що місцеве українське підпілля запідозрило, що тамтешні жителі польської національності підтримують радянський партизанський рух, а відтак відповідним чином відреагувало. Що ж до польського підпілля (представники Львівського обшару АК), то воно, зустрівшись із антипольськими виступами українців, звинуватило окупаційну владу дистрикту «Галичина» у тому, що не помічає цього. У Львівському обшарі АК у останні дні лютого 1944-го констатували сотні жертв серед «співвітчизників» унаслідок «різанини», що розгорнулася. В березні місцеве польське підпілля вже зауважувало «масове знищення українцями поляків», а за підсумками відповідних подій у квітні порівняло ситуацію з українсько-польськими відносинами у Східній Галичині з тією, яка склалася на Волині влітку 1943 року. До того ж, у березні польські підпільні чинники взяли за відплатні дії, заявивши про намір проводити «ліквідаційні» та «пацифікаційні» акції проти ватажків і агітаторів українських середовищ. Першу з таких антиукраїнських «пацифікацій» 15–22 березня здійснив «Кедив» Львівського округу АК. Навесні 1944-го українське підпілля на місцевому рівні прагнуло порозумітися із залишками німецької окупаційної адміністрації дистрикту «Галичина», проте «польська тематика» зазвичай не фігурувала у переліках пріоритетних питань. До того ж, українська сторона була дуже незадоволеною діяльністю пов'язаних з німецько-нацистськими окупантами польсько-угорських боївків, які дошкуляли у південній частині дистрикту. Будучи переконаною у тому, що польське підпілля після приходу радянської влади у Галичину має намір із нею взаємовигідно домовлятися, з травня 1944 року ОУН(б) переходить до тактики «усування»

польського населення за межі українських етнографічних територій у Західній Україні. А в червні – липні українсько-польське протистояння в краї переростає у боротьбу, в якій участь українського та польського підпілля стає визначальною. Цей кривавий конфлікт у дистрикті «Галичина» навіть «пережив» його ліквідацію та початок повторної радянізації краю. Й лише орієнтовно наприкінці серпня – у вересні 1944 року він почав згасати. Адже, згідно розпорядчих документів ОУН(б) і УПА, що тоді вийшли, було взято курс на знищення тих осіб польської національності, котрі співпрацювали з радянською владою чи мали до неї якесь відношення. Водночас в українському націоналістичному підпіллі Галичини зрозуміли, що потрібно шукати зв'язків із польським підпіллям для організації спільної антирадянської боротьби.

DID THE POLISH-UKRAINIAN CONFRONTATION «MOVE» FROM VOLYN TO GALICIA IN 1943?

V. Kovalchuk

Appeal of M. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies

A. Yaremczuk

Ukrainian Catholic University

Key words: «Halychyna» district, Polish-Ukrainian relations, Polish underground, Ukrainian underground, Armia Krajowa, OUN(b), conflict.

There is no reason to assert that the «wave of murderous attacks» by Ukrainians against Poles, with numerous victims on both sides, quickly moved from the Reichskommissariat «Ukraine» to the «Halychyna» district of the General Governorship, that was in the summer or autumn of 1943. After all, this is not confirmed by any historical documents (primarily – by origin from the OUN(b) or the Home Army (Polish: Armia Krajowa, abbreviated AK). Corresponding stories in sources of other origin – about the resettlement of persons of Polish nationality from Volyn to Eastern Galicia in July–October 1943 – are also absent, although, according to the logic, they should definitely be there.

Instead, a sharp aggravation of Polish-Ukrainian relations in the district «Halychyna» occurred in the second half of February 1944. Evidently, the contemporary avalanche-like increasing in victims from both the Polish and Ukrainian sides was caused by Soviet provocations related to the advance of the Soviet-German front to the West and corresponding raids in the western direction of Soviet partisan units.

The arrival of Mikhail Naumov's several-thousand-strong Soviet cavalry unit in Galicia may have had an effect. On February 14, 1944, some of these partisans managed to cross the Lviv–Peremyshl railway line and they headed towards Medyka (others were defeated by the Germans, while another part of them turned back). After that event, the Polish-Ukrainian relations in the west of the Zahidnyi Bug River appeared to deteriorate sharply. Obviously, the fact that the local Ukrainian underground suspected that the local residents of Polish nationality were supporting the Soviet partisan movement also played a role, and therefore Ukrainians reacted accordingly. As for the Polish underground (i.e. the AK Party Lviv regional branch representatives), having encountered the anti-Polish speeches of Ukrainians, they accused the occupation authorities of the Halychyna district of not even noticing them.

In late February 1944, in the Lviv area of the AK, hundreds of victims among «compatriots» were ascertained as a result of the unfolded «massacre». In March, the local Polish underground drew their attention to the «massive destruction of Poles by Ukrainians», and in April, basing on the results of the relevant events, they compared the situation with Ukrainian-Polish relations in Eastern Galicia to the one that developed in Volyn in the summer of 1943. Meanwhile, in March, some of the Polish underground took retaliatory actions, declaring their intention to carry out «liquidation» and «pacification» actions against the leaders and agitators of the Ukrainian community. The first of

those anti-Ukrainian «pacifications» was carried out by the «Kediv» of the AK Lviv District on March 15-22.

In the spring of 1944, the Ukrainian underground at the local level was seeking to come to a certain understanding with the remnants of the German occupation administration of the «Halychyna» district, but the «Polish subject» usually did not appear in the lists of priority issues. Moreover, Ukrainians were very dissatisfied with the activities of the Polish-Hungarian fighters connected with the German-Nazi occupiers, who were pestering in the southern part of the district.

In May 1944, being convinced that the Polish underground, after the arrival of Soviet troops and authorities in Galicia, intended to cooperate beneficially with them, the OUN(b) switched to the tactic of «eliminating» the Polish population outside the Ukrainian ethnographic territories in Western Ukraine. And in June – July, the Ukrainian-Polish confrontation in the region turned into a struggle, in which the participation of the Ukrainian and Polish underground became crucial and decisive.

This bloody conflict in the Halychyna district even «survived» the liquidation of the latter and the beginning of re-Sovietization of the region. And only approximately at the end of August – in September 1944, it began to subside. After all, according to the administrative documents of the OUN(b) and the UPA that came out at the time, it was decided to destroy those persons of Polish nationality who were cooperating with the Soviet government or had something to do with it. Furthermore, the Ukrainian nationalist underground of Galicia realized that it was necessary to seek connections with the Polish underground in order to organize a joint anti-Soviet struggle.

Польсько-українські відносини на західноукраїнських землях упродовж Другої світової війни – явище, яке досі містить значну кількість малодосліджених аспектів.

На відміну від польсько-українського протистояння на Волині (у 1943 р. – терени Рейхскомісаріату «Україна»), яке вже досить вивчене, аж на зламі XX і XXI століть, за влучним спостереженням Магдалени Казік, стали виходити наукові розвідки на цю тематику, що стосуються й Східної Галичини¹ (дистрикту «Галичина»).

Тож історіографія польсько-українських відносин, що розгорталися на вказаній території, усе ще неповна, складає враження поверхневої.

Зокрема, у низці наукових праць можна натрапити на твердження про те, що протистояння, яке розгорнулося між поляками та українцями на Волині (у рейхскомісаріаті «Україна») навесні–влітку 1943 року, швидко «перекинулося» до дистрикту «Галичина».

Так, на думку німецького дослідника Крістофа Міка, «хвиля вбивчих нападів» «українських націоналістичних партизанів» з Волині докотилася до Східної Галичини у липні 1943 року. Спираючись

на документи АК він додає, що наступна «хвиля вбивств» поляків розгорнулася у березні 1944-го².

Польський історик Гжеґож Мотика датував початок польсько-українського протистояння у Східній Галичині серпнем 1943 року. На його думку, саме тоді, після, як зазначив, «ймовірного прибуття рейдуючих сотень УПА з Волині», в Тернопільській окрузі почалася «протипольська акція» ОУН-УПА, що призвела до жертв серед польського населення³.

У книзі його старшого колеги Ришарда Тожецького зазначається, що хвиля збройного українсько-польського протистояння перекинулася з Волині до Східної Галичини в середині 1943-го, охопивши найперше повіти, що межували з Волинню та південно-східною Люблінщиною. Далі, до вересня-жовтня, вона перенеслася у Березанський, Підгаєцький і Рогатинський повіти⁴ (за довоєнним польським адміністративно-територіальним поділом).

² Mick Ch. Lemberg, Lwów, L'viv, 1914-1947: Violence and Ethnicity in a Contested City. West Lafayette, Indiana, 2016. P. 319, 321.

³ Motyka G. Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943-1948. Warszawa, 1999. S. 125.

⁴ Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. Warszawa, 1993. S. 261-262.

¹ Kazik M., Stanowiska polskich historyków wobec konfliktu polsko-ukraińskiego w czasie II wojny światowej. URL: <https://www.polska1918-89.pl/pdf/stanowiska-polskich-historykow-wobec-konfliktu-polsko-ukrainskiego-w-c,4556.pdf> (Last access: 20.05.2022).

На думку сучасного польського дослідника Маріуша Зайончковського, після протипольської «акції» на Волині, яка розпочалася в лютому 1943 року, напади на поляків фіксуються у Східній Галичині та південно-східній Люблінщині «з другої половини 1943 року». Восени 1943-го вони посилювалися на тих галицьких теренах, які межували з Волиню, а саме на Тернопільщині й так званій Сокальській Люблінщині, хоча й не стали настільки «масовими», як на Волині⁵.

Польські дослідники А. Щенсьняк і В. Шота зазначили, що діяльність «українських терористів» «перейшла» на терени Львівщини, Тернопільщини та Станіславщини восени 1943-го, зачепивши водночас південно-східні райони Люблінщини й Ряшівщини⁶.

За твердженням Ернеста Комонського, «з кінця 1943 року» бандерівці у Східній Галичині «почали реалізовувати волинський сценарій знищення польської людності», причому це відбувалося у рамках загальної «деполонізації» Волині й Східної Галичини у 1939–1945 роках⁷.

Щодо української історіографії, то фактично існує лише одне невелике монографічне дослідження українських авторів – Романа Офіцинського й Лесі Хаврак – яке присвячене виключно тематиці українсько-польських стосунків у Галицькому дистрикті в 1941–1944 роках. Однак, питання «переходу» польсько-українського протистояння з Галичини на Волинь у дослідженні не розглядається⁸.

Це ж стосується і наукової праці Володимира В'ятровича, у якій він описав польсько-українське протистояння як явище, властиве всім західноукраїнським землям (без виокремлення «галицької специфіки») і як складову «другої польсько-української війни», що тривала з літа 1942 р. (перші збройні зіткнення на Холмщині) до липня 1947 року (кінець операції «Вісла»)⁹.

Історик Ігор Ільюшин у своїй монографії за-

значив, що «українсько-польський конфлікт» на території Східної Галичини розпочався на початку 1944 року, проте водночас процитував джерело Делегатури польського емігрантського уряду про «фазу» тамтешньої «української злочинної акції» в 1943–1944 роках. Перша з них тривала до середини грудня 1943 року («полягала у мордуванні поодиноких поляків»), друга – у проміжок часу між передднем Різдва Христового та лютим місяцем 1944-го («проведення організованих нападів численних і добре озброєних українських банд на цілі польські поселення»), а третя сталася у березні 1944 року¹⁰.

Історик з Німеччини Дітер Поль вважає, що «під кінець 1943 року» з Волині у Галичину перекинулася хвиля, як він пише, «етнічних чисток» поляків заходами УПА¹¹.

За версією російського історика Олександра Гогун, котрий працює у Європі, українсько-польське протистояння з Волині перейшло у Галичину наприкінці 1943 – на початку 1944 років¹².

Як бачимо, серед дослідників немає згоди щодо того, коли саме за часів Другої світової війни польсько-українське протистояння розповсюдилося з Волині у Східну Галичину. Завдання нашої статті – визначити цей час, а також встановити хронологічні стадії «гарячого» конфлікту.

На наше переконання, про «перехід» протистояння з Волині улітку – на початку осені 1943 року стверджувати помилково хоча б через відсутність таких згадок у джерелах, що стосуються переселення осіб польської національності до Східної Галичини в липні, серпні, вересні, жовтні 1943 року.

Тоді поляки хоча й переїжджали тисячами з Рейхскомісаріату «Україна» у Галицький, Люблінський дистрикти Генерал-губернаторства, проте акцій із масового їхнього знищення на нових місцях перебування не відбувалося.

Наприклад, у одному з документів за липень 1943 р. лише констатувалося, що в Галичині «є багато польських втікачів з Волині, особливо в прикордонних повітах Сокаль і Радехів». Зафіксовано й те, що через м. Броди у липні пройшло

⁵ Zajączkowski M. Ukraińskie podziemie na Lubelszczyźnie w okresie okupacji niemieckiej 1939-1944. Lublin-Warszawa, 2015. S. 166, 168-169.

⁶ Szczesniak A., Szota W. Droga do nikąd – Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce. Warszawa, 1973. S. 162, 164, 166.

⁷ Komoński E. Przykłady organizacji i funkcjonowania pomocy medycznej dla Polaków – ofiar polityki eksterminacyjnej OUN-b na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w latach 1943–1945. Wrocławskie Studia Wschodnie, 2008. № 12. S. 157, 159.

⁸ Офіцинський Р., Хаврак Л. Українсько-польські стосунки у дистрикті «Галичина» (1941-1944). Ужгород, 2002, 84 с.

⁹ Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т., т. 1: Війна під час війни. 1942–1945 / відп. ред. та упоряд. В'ятрович В.М.. Львів, 2011. С. 29, 33.

¹⁰ Ільюшин І. Українська повстанська армія і Армія крайова. Протистояння в Західній Україні (1939-1945 рр.). Київ, 2009. С. 283, 285, 287.

¹¹ Pohl D. Niemiecka polityka ekonomiczna na okupowanych terenach wschodniej Polski w latach 1941-1944. Pamięć i Sprawiedliwość, 2009. № 1. S. 99, 101.

¹² Гогун А. Деятельность вооруженных националистических формирований на территории западных областей УССР (1943-1949): дис. к-та ист. наук: 07.00.02. Санкт-Петербург, 2005. С. 103-104, 112.

2600 таких переселенців¹³. Того літа за трохи більше ніж місяць з Волині на Грубешівщину переїхало до 8 тисяч поляків, наляканих наближенням «українських банд» до кордонів Галицького дистрикту в районі річки Буг¹⁴. Відомо й те, що за станом на вересень 1943-го велика кількість утікачів польської національності переходила з Волині на Львівщину та Люблінщину¹⁵. Того ж місяця, у вересні, керівник Генерал-губернаторства Ганс Франк у листі до рейхсміністра з питань окупованих територій Сходу Альфреда Розенберга констатував, що «через події на Волині звідти за останні тижні до Генерал-губернаторства утекло 20 тис. людей»¹⁶. 13 жовтня 1943 р. працівник Українського Центрального Комітету повідомляв про поляків, які тікають з теренів над Бугом на захід: «Виїзять всі через Сокаль, так, що Сокальський двірець переповнений втікачами»¹⁷. Проте, як бачимо, ніде не йдеться про «етнічні чистки» у Галичині, немає підтверджень і щодо «хвилі» масових жертв серед польських переселенців.

Натомість восени 1943 року в дистрикті «Галичина» тривали спорадичні польсько-українські непорозуміння, під час яких фіксувалися в основному одиничні випадки вбивств.

«Випадки убивств поки що, здебільшого, одиничні»¹⁸, – оцінював 14 вересня 1943-го про-

тистояння у Тернопільській окрузі Львівського обшару АК впродовж червня – початку вересня представник тамтешнього командування, маючи на увазі кількість полеглих поляків унаслідок «хвилі українського терору» з Волині.

За станом на жовтень 1943 р. в ОУН(б) засуджували «самочинні акти терору» проти поляків, називаючи їх «чужою агентурною роботою»¹⁹. Більше того, 30 жовтня організаційна референтура Крайового проводу ОУН(б) на західноукраїнських землях навіть розпорядилася «категорично припинити всякі протипольські виступи й акції, що являються відхиленням від політичної лінії Організації, та не виєліміновують, а побуджують проти нас другорядний фронт боротьби»²⁰.

Натомість антиукраїнська діяльність польського підпілля (Армії Крайової), навпаки, упродовж другої частини осені 1943-го наростала, особливо на Львівщині²¹. У Галичині почастишали польські акти саботажу, замаху. В Львові набуло масовості поширення листівок із провокаційним щодо українців змістом, з'являються написи схожого змісту на кам'яницях²². «Абсолютно ворожим» назвав ставлення поляків до українців у Рогатинському надрайоні його комендант «Євген»²³.

Наприкінці 1943 року, скориставшись певним заспокоєнням у сфері польсько-українських відносин на теренах Галичини, УПА звернулася до поляків із листівкою, в якій, зауваживши те, що німці приєднують до Рейху «все нові і нові польські коренні землі», запропонувала спільну боротьбу проти німецького й московського імперіалізмів²⁴. Водночас українське підпілля намагалося стримати діяльність «озброєних груп» поляків, прагнучи їхнього «роззброєння і ліквідації»²⁵.

Таким чином, немає ніяких підстав ствер-

¹³ Komoński E. Przykłady organizacji i funkcjonowania pomocy medycznej dla Polaków – ofiar polityki eksterminacyjnej OUN-b na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w latach 1943–1945. Wrocławskie Studia Wschodnie, 2008. № 12. S. 157.

¹⁴ Волинь, Східна Галичина. 1942–1944. Путівник по польських та українських архівних джерелах, т. 1 / уклад. Абрамова К., Богунов С., Кашеварова Н. та ін.. Варшава-Київ, 2003. Додаток, док. 5: Sprawozdanie o napływie ludności polskiej z Wołynia i Galicji na teren powiatu Hrubieszowskiego, 23.VIII.1943.

¹⁵ Трофимович В., Трофимович Л. Вплив Холмських подій на ескалацію українсько-польського конфлікту на Волині і в Галичині. 1938–1944 рр., Польсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення / відп. ред. Патер І., упоряд. Муравський О., Романюк М. Львів, 2019. С. 266.

¹⁶ Grelka F. Polityka narodowościowa niemieckich władz okupacyjnych we wschodniej Polsce w latach 1941–1944: przebudowa społeczeństwa wielonarodowościowego w społeczeństwie z rasą dominującą. Pamięć i Sprawiedliwość, 2009. № 1. S. 79.

¹⁷ ЦДАВО. Ф. 3959. Оп. 2. Спр. 132. Арк. 24.

¹⁸ Волинь, Східна Галичина. 1942–1944. Путівник по польських та українських архівних джерелах, т. 1 / уклад. Абрамова К., Богунов С., Кашеварова Н. та ін.. Варшава-Київ, 2003. Додаток, док. 6: Meldunek Komendy okręgu Tarnopol obszaru Lwów Armii Krajowej z 14 IX 1943 r. z zestawieniem za okres czerwiec–wrzesień 1943 r. wypadków mordów ukraińskich na ludności polskiej, 14.IX.1943; Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т., т. 1: 1939–1943 / под ред. Артизова А.Н. Москва, 2012. С. 688.

¹⁹ Комунікат Проводу ОУНСД щодо подій, які проходять на українських землях (жовтень 1943 р.). URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/9925> (дата звернення: 14.05.2022); Ільющин І. Українська повстанська армія і Армія крайова. Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.). Київ, 2009. С. 303.

²⁰ ЦДАВО. Ф. 3833. Оп.1. Спр. 43. Арк. 10.

²¹ Mick Ch. Lemberg, Lwów, L'viv, 1914–1947: Violence and Ethnicity in a Contested City. West Lafayette, Indiana, 2016. P. 320.

²² Звіт «Із хроніки подій на Українських землях (1943 і 1944)» (без підп. і дати, перепис. у березні 1946 р.). URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/9312> (дата звернення: 07.05.2022).

²³ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т., т. 1: 1939–1943 / под ред. Артизова А.Н. Москва, 2012. С. 725.

²⁴ ДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 34. Арк. 90; Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т., т. 2: 1944–1945 / под ред. Артизова А.Н. Москва, 2012. С. 241.

²⁵ ДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 574. Арк. 98; Там само. Спр. 103. Арк. 5.

джувати про хвилеподібне поширення масового польсько-українського протистояння з Рейхско-місаріату «Україна» до Галицького дистрикту в 1943 році. Адже до початку 1944-го у Східній Галичині «лавиноподібного» конфлікту, з тисячами жертв з обох сторін, не спостерігалось. Більше того, українське підпілля навіть прагнуло до втихомирення озброєних груп поляків.

Хоча Делегатура Уряду Речі Посполитої на край датувала початок хвилі масових убивств «українськими бандами» у Галичині осіб польської національності січнем 1944 року²⁶, це, на наш погляд, дещо перебільшене твердження. Адже навіть на початку лютого в ОУН(б) на Тернопільщині ще тільки завершували збір відомостей про активістів «польського руху», котрі «в першу міру є грізні для нашого руху» та яких слід «найскорше, на самім початку зриву знищити»²⁷.

Зате у лютому 1944 року польсько-українські відносини у дистрикті «Галичина» різко загострилися. Вочевидь, це зумовили якісь провокації, пов'язані з просуванням радянсько-німецького фронту на Захід. Можливо, вплинуло прибуття до Галичини кількатисячного радянського кавалерійського з'єднання Михайла Наумова та його тамтешня деструктивна діяльність. Частині цих партизанів вдалося 14 лютого 1944 р. перейти залізницю Львів–Перемишль і вирушити у напрямку Медики (інших розбили німці, а ще частина партизанів повернула назад)²⁸. Місцеве українське підпілля запідозрило, що галицькі поляки підтримують радянський партизанський рух. Своєю чергою представники Львівського обшару АК звинуватили німецьку окупаційну владу в бездіяльності за умов, коли українці вчиняють антипольські виступи²⁹.

Доказом того, що масове польсько-українське протистояння у Східній Галичині почалося наприкінці лютого 1944 року, орієнтовно за кілька днів до 25 лютого, є вказівка командувача Львівського регіону АК В. Філіпковського. Він 25 лютого наказав підлеглим «зосередитися разом зі своїми родинами у великих польських поселеннях та з усією ретельністю підготуватися до оборони, а у разі нападу – вступити у боротьбу». «Тільки належна

організація оборони та рішуча боротьба здатна захистити вас від різанини, жертвами якої стали останніми днями сотні наших співвітчизників»³⁰, – зазначив він. А 8 березня комендант Львівської округи АК «Лот» констатував, що оскільки «момент», коли стартувало «масове знищення українцями поляків» на «східних кресах», вже настав, розпочався «бойовий період» для АК на теренах округи³¹.

Того ж місяця інший діяч польського підпілля Адольф Галиновський («Азет»), у зв'язку із тим, що «морди поляків», які вчиняли «українські банди», почастішали, розпорядився заподіювати «ліквідаційні акції» їхніх ватажків і агітаторів, а також здійснювати «пацифікаційні акції» у місцевостях, які найбільше постраждали від нападів³². Діяч АК у Галичині «Орел» наказав підзвітним готуватися до відбиття українського нападу, аргументувавши це так: «дізналися, що УПА видала наказ про прискорення ліквідації поляків... навіть у місті Львові»³³.

До речі, 15–22 березня «Кедив» Львівського округу АК провів один із анонсованих «пацифікаційних» рейдів, який закінчився кривавими жертвами серед українців і україномовних³⁴.

Що прикметно, хоча розпорядчі документи українського підпілля у березні 1944 року були наповнені антипольськими сюжетами, але ніде не йшлося про організацію якихось збройних акцій проти цивільного польського населення.

Так, 6 березня 1944 р. вийшов наказ Проводу ОУН(б) про заборону «відплатних акцій» стосовно поляків («...суворо забороняється стріляти у поляків чи їх вбивати. Знищувати лише тих поляків, котрі були та є сексотами»)³⁵. На переговорах між представниками керівництва ОУН(б) і поліції безпеки та СД 23 березня у Львові перші пропонували німцям погодитися на те, що здійснюватимуть «каральні міри» проти «польського бандитизму в лісах», не зачіпаючи поляків, котрі мешкають неподалік, а також довколишніх польських сіл. Заявляли й те, що можуть надавати розвідувальні

²⁶ AAN, DR, sygn. 202/III/121, k. 105.

²⁷ ЦДАВО. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 35.

²⁸ ЦДАГО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1450. Арк. 114; Партизанская война на Украине. Дневники командиров партизанских отрядов и соединений. 1941–1944 / колл. состав.: Бажан О.В., Власенко С.И. и др. Москва, 2010. С. 262; Sowa A. Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947. Zarys problematyki. Kraków, 1998. S. 233.

²⁹ AAN, AK, sygn. 203/XV/14, k. 182.

³⁰ Ільюшин І. Українська повстанська армія і Армія крайова. Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.). Київ, 2009. С. 285.

³¹ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 86. Арк. 50.

³² ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 86. Арк. 51.

³³ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 86. Арк. 49.

³⁴ Ільюшин І. Українська повстанська армія і Армія крайова. Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.). Київ, 2009. С. 285.

³⁵ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т., т. 2: 1944–1945 / под ред. Артизова А.Н. Москва, 2012. С. 100.

дані про польський повстанський рух³⁶.

При цьому в українському підпіллі фіксували випадки співпраці АК із Червоною армією на «передньому краї» радянсько-німецького фронту, що охопив низку теренів Тернопільщини³⁷.

Доведенням нашої думки про розгортання міжетнічного конфлікту в дистрикті «Галичина» в кінці лютого – на початку березня 1944 року може бути й це місце з оунівського огляду суспільно-політичних подій: «У березні місяці... українсько-польські відносини ніколи до цього не були на даній території настільки загострені, як цього місяця»³⁸. До того ж, для автора звіту Делегатури Уряду Речі Посполитої на Край ситуація, що склалася у Східній Галичині незабаром, у квітні 1944 року, нагадала події, які відбулися на Волині влітку 1943-го³⁹.

Паралельно з «гарячим» українсько-польським протистоянням у дистрикті «Галичина» навесні 1944 року на локальному рівні тривали українсько-німецькі переговори щодо «польського питання». Так, 7 квітня 1944-го представник УПА «Орел» і крайсляндвірт Кам'янка-Струмилівської округи Нерінг домовилися про те, що підрозділ першого припинить «терористичну діяльність щодо польського населення» (виняток – дозволяється «боротися з польською бандою у лісах»), а також надаватиме відомості про «радянських, російських і польських бандитів». Проте 21 квітня у повідомленні для Головного управління державної безпеки Рейху констатовалося, що на теренах Галичини «банди УПА, як і раніше, вчиняють каральні акції проти поляків». «Наші ліквідаційні групи одержали завдання щадити польських жінок і дітей»⁴⁰, – акцентували представники упівців для крайсгауптмана Станіславської округи під час локальних переговорів 3 травня 1944-го.

Несприятливим фактором для українсько-польського порозуміння стали й польсько-угорські боївки, пов'язані з німецько-нацистськими окупантами, що навесні розгорнули діяльність у південній частині дистрикту.

Так, на початку травня 1944-го Станіславський інспекторат АК домовився із штабом 18-ї угорської резервної дивізії у с. Старий Лисець Станіславського крайсу про те, що польські ліквідаційні загони отримують право здійснювати необмежену кількість нападів на українські пункти, де перебували угорські військові. При цьому останні залучалися до прикриття польських акцій і грабежу населення⁴¹. «Поляки зробили відворот до мадярів. Поляки ворожо настроюють мадярів до українців. Вони подають їм, що українські партизани це малі банди, які тільки грабують і палять польські села, а самих поляків убивають. Також подають мадярам дані про мнимі вбивства мадярів укр[аїнськими] партизанами. Докладно інформують мадярів про наш рух», – йшлося у одному з тодішніх оунівських джерел⁴².

Польсько-українське протистояння за участі провідних організацій польського й українського підпілля з сотнями жертв з обох сторін щомісяця продовжувало тривати у дистрикті до кінця його існування в липні, а також ще певний час по тому.

П'ятого травня 1944 р. вийшов наказ Головного проводу ОУН(б) про те, що «з огляду на офіційну налаштованість польського уряду в справі співпраці з совітами» необхідно «усувати» поляків з українських земель. У кожному такому випадку належало давати їм кілька днів на переїзд до рідних польських земель. Якщо ж вони не виконуватимуть такі пропозиції, вказувалося надсилати боївки, які ліквідуватимуть поляків-чоловіків, а будинки та маєтки – спалюватимуть чи розбиратимуть⁴³. За станом на другу половину травня на Сокальщині, Радехівщині й Кам'янка-Струмилівщині структури АК перебували на стадії ліквідації⁴⁴.

Ознакою червня–липня 1944 року стало те, що протистояння фактично переросло виключно у боротьбу між українським і польським підпіллям. Армія Крайова, з огляду на зростання бойових можливостей у зв'язку з підготовкою до здійснення «поширеної диверсійної акції» «Буря», на території Львівського округу АК «поновила антиукраїнські репресивні акції»⁴⁵. Українське під-

³⁶ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т., т. 2: 1944–1945 / под ред. Артизова А.Н. Москва, 2012. С. 105.

³⁷ Корчак-Городиский О. Польська «Армія Крайова» у Львові. Вісті комбатанта, 1977. № 2. С. 34–35.

³⁸ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т., т. 2: 1944–1945 / под ред. Артизова А.Н. Москва, 2012. С. 195.

³⁹ AAN, DR, sygn. 202/III/121, k. 287.

⁴⁰ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т., т. 2: 1944–1945 / под ред. Артизова А.Н. Москва, 2012. С. 126, 169–205.

⁴¹ Пагіря О. Між війною та миром: відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939–1945). Торонто–Львів, 2014. С. 226.

⁴² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 83. Арк. 371.

⁴³ Sowa A. Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947. Zarys problematyki. Krakow, 1998. S. 238.

⁴⁴ Гогун А. Деятельность вооруженных националистических формирований на территории западных областей УССР (1943–1949): дис. к-та ист. наук: 07.00.02. Санкт-Петербург, 2005. С. 113.

⁴⁵ Ільющин І. Українська повстанська армія і Армія крайова.

пілля «відповідало взаємністю». 10 липня 1944 року в наказі командувача УПА-Захід значилося, що потрібно «постійно по поляках вдаряти до остаточного винищення з цих земель. Черговість протипольських акцій: а) нищення бойової сили ворога, б) активісти і сексоти; в) відплатні акції. Форми: а) з'єднана акція відділів на польські скупки, б) непокоюча акція підвідділів, стеж і т.д. Як і передне, не вільно ліквідувати жінок і дітей. В деяких випадках визвати поляків терміново покинути українські землі»⁴⁶.

Й лише наприкінці літа, вже після ліквідації дистрикту «Галичина», масовий польсько-український конфлікт у краї почав затухати. Посприяв цьому й вихід відповідних розпорядчих документів ОУН(б) і УПА.

Наприклад, 22 серпня в. о. к-ра УПА–Карпати розпорядився ставитися «культурно» і «чесно» до «спокійного населення польського»⁴⁷. Першого вересня 1944-го командування УПА-Захід видало наказ про припинення «масових антипольських акцій». Можна було знищувати лише тих осіб польської національності, котрі допомагали радянській владі⁴⁸. А в інструкції організаційної референтури крайового проводу ОУН(б) на західноукраїнських землях від 7 вересня 1944 р. зазначалося, що «поляки знайшлися в дуже подібній ситуації, як і ми. Більшовики визволяють їх з-під німецького гніту і творять Радянську Польщу. Це змушує нас змінити наше ставлення до поляків. Ми за ліквідацію конфлікту з поляками та спільну акцію проти спільного окупанта. Треба вести між поляками (тими, що настроєні проти більшовиків) пропаганду за співпрацю... Б'ємо тих поляків, які пішли на співпрацю з більшовиками проти нас (донощики, польська міліція)»⁴⁹.

Отже, дослідженими нами історичними документами, передусім – за походженням з ОУН(б) і Армії Крайової – не підтверджується думка, добре усталена у польській історіографії, щодо швидкого «переходу» польсько-українського конфлікту з Волині у Східну Галичину в другій половині 1943 року. Про це не йдеться й у виявлених джерелах

Протистояння в Західній Україні (1939-1945 рр.). Київ, 2009. С. 291.

⁴⁶ Тльюшин І. Українська повстанська армія і Армія крайова. Протистояння в Західній Україні (1939-1945 рр.). Київ, 2009. С. 292.

⁴⁷ ЦДАВО. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 2.

⁴⁸ Гогун А. Деятельность вооруженных националистических формирований на территории западных областей УССР (1943-1949): дис. к-та ист. наук: 07.00.02. Санкт-Петербург, 2005. С. 114.

⁴⁹ ОУН і УПА в 1944 році: документи. В 2 ч., ч. 2 / упоряд. Веселова О., Кокін С., Лисенко О., Сергійчук В. Київ, 2009. С. 58.

про переселення осіб польської національності з Волині до Східної Галичини за вказаний час.

Натомість восени 1943 року в дистрикті «Галичина» фіксувалися лише спорадичні факти польсько-українських непорозумінь, зазвичай – із незначною кількістю жертв у кожному випадку.

Загострення польсько-українських відносин у дистрикті «Галичина» почалося аж у другій половині лютого 1944 року, що, вочевидь, слід пов'язувати із радянськими провокаціями (наслідки просування радянсько-німецького фронту на Захід і рейдів у західному напрямку радянських партизанів, як-от з'єднання Михайла Наумова⁵⁰). Наприкінці зими – на початку весни 1944-го з боку місцевих українців залунали звинувачення на адресу галицьких поляків щодо співпраці з радянським партизанським рухом. Ті ж, у свою чергу, стали закидати німецькій окупаційній адміністрації дистрикту «Галичина», що «не помічає» антипольських виступів.

За станом на березень місцеве польське підпілля вже зауважувало «масове знищення українцями поляків», а за підсумками відповідних подій у квітні порівняло ситуацію з українсько-польськими відносинами у Східній Галичині з тією, яка склалася на Волині влітку 1943 року.

3 травня 1944 року ОУН(б) переходить до тактики «усування» польського населення за межі українських етнографічних територій у Західній Україні. А в червні – липні українсько-польське протистояння в краї переростає у боротьбу, в якій участь українського та польського підпілля стає визначальною.

«Переживши» ліквідацію дистрикту «Галичина» й повторну радянізацію Східної Галичини, польсько-український конфлікт почав затухати орієнтовно наприкінці серпня – у вересні 1944 року. Тоді місцеве українське підпілля почало шукати зв'язки із польським підпіллям з метою організації спільної антирадянської боротьби.

⁵⁰ ЦДАГО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1450. Арк. 114; Партизанская война на Украине. Дневники командиров партизанских отрядов и соединений. 1941-1944 / колл. состав.: Бажан О.В., Власенко С.И. и др. Москва, 2010. С. 262; Sowa A. Stosunki polsko-ukraińskie 1939-1947. Zarys problematyki. Krakow, 1998. S. 233.

References

- Archiwum Akt Nowych (dalej – AAN), AK, sygn. 203/XV/14.
- AAN, DR, sygn. 202/III/121.
- Volyn, Skhidna Halychyna. 1942-1944. Putivnyk po polskykh ta ukrainskykh arkhivnykh dzherelakh, t. 1 / uklad. Abramova K., Bohunov S., Kashevarova N. ta in.. Varshava-Kyiv, 2003. 288 s. [in Ukrainian].
- Gogun A. Dejatel'nost' vooruzhennykh nacionalisticheskikh formirovaniy na territorii zapadnykh oblastey USSR (1943-1949): dis. k-ta ist. nauk: 07.00.02. Sankt-Peterburg, 2005. 194 s. [in Russian].
- Grelka F. Polityka narodowościowa niemieckich władz okupacyjnych we wschodniej Polsce w latach 1941-1944: przebudowa społeczeństwa wielonarodowościowego w społeczeństwie z rasą dominującą. Pamięć i Sprawiedliwość, 2009. № 1. S. 71-91 [in Polish].
- Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (dali – HDA SBU) [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine]. F. 1. Op. 1. Spr. 86.
- HDA SBU. F. 13. Spr. 376. T. 34.
- HDA SBU. F. 13. Spr. 376. T. 83.
- HDA SBU. F. 73. Op. 1. Spr. 103.
- HDA SBU. F. 73. Op. 1. Spr. 574.
- Zajączkowski M. Ukraińskie podziemie na Lubelszczyźnie w okresie okupacji niemieckiej 1939-1944. Lublin-Warszawa, 2015. 504 s. [in Polish].
- Zvit «Iz khroniky podii na Ukrainskykh zemliakh (1943 i 1944)» (bez pidp. i daty, perepys. u berezni 1946 r.). URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/9312> (data zvernennia: 07.05.2022).
- Iliushyn I. Ukrainska povstanska armiia i Armiia kraiova. Protystoiannia v Zakhidnii Ukraini (1939-1945 rr.). Kyiv, 2009. 399 s. [in Ukrainian].
- Kazik M., Stanowiska polskich historyków wobec konfliktu polsko-ukraińskiego w czasie II wojny światowej. URL: <https://www.polska1918-89.pl/pdf/stanowiska-polskich-historykow-wobec-konfliktu-polsko-ukrainskiego-w-c,4556.pdf> (Last access: 20.05.2022). [in Polish].
- Komoński E. Przykłady organizacji i funkcjonowania pomocy medycznej dla Polaków – ofiar polityki eksterminacyjnej OUN-b na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w latach 1943–1945. Wrocławskie Studia Wschodnie, 2008. № 12. S. 141-161 [in Polish].
- Komunikat Provodu OUNSD shchodo podii, yaki prokhodiat na ukrainskykh zemliakh (zhovten 1943 r.). URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/9925> (data zvernennia: 14.05.2022).
- Korchak-Horodyskyi O. Polska «Armiia Kraiova» u Lvovi. Visti kombataneta, 1977. № 2. S. 33-38 [in Ukrainian].
- Mick Ch. Lemberg, Lwów, L'viv, 1914-1947: Violence and Ethnicity in a Contested City. West Lafayette, Indiana, 2016. 445 s. [in English].
- Motyka G. Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943-1948. Warszawa, 1999. 552 s. [in Polish].
- Ofitsynskyi R., Khavrak L. Ukrainsko-polski stosunki u dystrykti «Halychyna» (1941-1944). Uzhhorod, 2002. 84 s. [in Ukrainian].
- OUN i UPA v 1944 rotsi: dokumenty. V 2 ch., ch. 2 / uporiad. Veselova O., Kokin S., Lysenko O., Serhiichuk V. Kyiv, 2009. 256 s. [in Ukrainian].
- Pahiria O. Mizh viinoiu ta myrom: vidnosyny mizh OUN i UPA ta zbroinymy sylamy Uhorshchyny (1939-1945). Toronto-Lviv, 2014. 581 s. [in Ukrainian].
- Partizanskaja vojna na Ukraine. Dnevniky komandirov partizanskih otrjadov i soedinenij. 1941-1944 / koll. sostav.: Bazhan O.V., Vlasenko S.I. i dr. Moskva, 2010. 670 s. [in Russian].
- Pohl D. Niemiecka polityka ekonomiczna na okupowanych terenach wschodniej Polski w latach 1941-1944. Pamięć i Sprawiedliwość, 2009. № 1. S. 93-102 [in Polish].
- Polsko-ukrainski stosunki v 1942–1947 rokakh u dokumentakh OUN ta UPA: u 2 t., t. 1: Viina pid chas viiny. 1942–1945 / vidp. red. ta uporiad. Viatrovych V.M.. Lviv, 2011. 792 s. [in Ukrainian].
- Sowa A. Stosunki polsko-ukraińskie 1939-1947. Zarys problematyki. Kraków, 1998. 337 s. [in Polish].
- Szcześniak A., Szota W. Droga do nikąd – Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce. Warszawa, 1973. 586 s. [in Polish].

Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. Warszawa, 1993. 349 s. [in Polish].

Trofymovych V., Trofymovych L. Vplyv Kholmskykh podii na eskalatsiiu ukrainsko-polskoho konfliktu na Volyni i v Halychyni. 1938–1944 rr., Polsko-ukrainske pohranychchia: etnopolitychni, movni ta relihiini kryterii samoidentyfikatsii naselennia / vidp. red. Pater I., uporiad. Muravskyi O., Romaniuk M. Lviv, 2019. S. 256-269 [in Ukrainian].

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obyednan. F. 62. Op. 1. Spr. 1450.

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady (dali – TsDAVO). F. 3833. Op.1. Spr. 43.

TsDAVO. F. 3836. Op. 1. Spr. 16.

TsDAVO. F. 3836. Op. 1. Spr. 23.

TsDAVO. F. 3959. Op. 2. Spr. 132.

Ukrainskie nacionalisticheskie organizatsii v gody Vtoroj mirovoj vojny. Dokumenty: v 2 t., t. 1: 1939–1943 / pod red. Artizova A.N. Moskva, 2012. 878 s. [in Russian].

Ukrainskie nacionalisticheskie organizatsii v gody Vtoroj mirovoj vojny. Dokumenty: v 2 t., t. 2: 1944–1945 / pod red. Artizova A.N. Moskva, 2012. 1167 s. [in Russian].

Статтю написано в рамках науково-дослідницької програми «Жертви польсько-українського протистояння 1939-1947 років».